

УДК 811.161.3

У.А. Сенькавец

КАМПАЗІЦЫЙНЫЯ АДМЕТНАСЦІ АПОВЕСЦІ В. ЖУШМЫ «ГАРЭЗА»

У артыкуле разглядаюцца кампазіцыйныя адметнасці аповесці Васіля Жушмы «Гарэза». Акцэнт робіцца на такія яе складнікі, як тэма і праблема, сюжэт, пункты погляду, герой, мова.

Прааналізаваць кампазіцыю мастацкага твора немагчыма без яго падрабязнага змястоўнага аналізу. Кампазіцыя, са свайго боку, іграе вялікую ролю ў выяўленні ідэйнага сэнсу твора. Письменнік, увасобіўшы тыя з’явы жыцця, якія ў дадзены момант яго цікавяць, у мастакія вобразы, характары, пейзаж, думкі, настрой, імкнецца ў мастацкім творы спалучыць іх такім чынам, каб яны гучалі з найбольшай пераканальнасцю: ярчэй раскрывалі істотныя бакі рэчаіснасці, выклікалі ў чытача напружаную эмацыянальную і інтэлектуальную працу. Пра гэтую функцыю кампазіцыі гаварылі многія знакамітыя літаратуразнаўцы: Бялінскі, Бахцін, Успенскі, Халізеў і інш. Бялінскі, у прыватнасці, лічыў, што закончанасць, паўната і замкнёнасць цэлага – тыя крытэрыі, якія павінны вынікаць з адзінства думкі. Кампазіцыя – гэта вельмі складаны механізм твора, гэта, калі хочаце, сам твор. Нездарма да многіх твораў музыкі, жывапісу, скульптуры ў якасці жанравага вызначэння выкарыстоўваецца слова кампазіцыя. Кампазіцыя – не толькі часткі, раздзелы, загаловкі, строфы, але і знітаваная тканіна сюжэтных ліній, дынамічных зрухаў аўтарскіх роздумаў і пачуццяў, багацце вобразаў, літаратурных характараў і тыпаў, мастацкіх сродкаў і г.д. Спецыфіка кампазіцыі таго ці іншага твора залежыць ад кампанавання аўтарам такіх паняццяў, як час і прастора: як падаецца час у творы – па храналагічных законах ці інверсійна, а магчыма, камбінавана? У якой прасторы развіваецца створаная письменнікам мастацкая рэальнасць – у суб’ектыўнай ці аб’ектыўнай? Вачыма каго мы сочым за падзеямі, роздумамі і пачуццямі ў творы: аўтара, лірычнага героя, пэўнага персанажа? З дапамогай каго ў творы выказваецца аўтарская пазіцыя і ці выказваецца яна ўвогуле? Якім чынам звязаны ў творы асобныя часткі і ці могуць яны існаваць як самастойныя ідэйна закончаныя формы? Пытанніў кампазіцыйнага кшталту можна ставіць яшчэ вельмі многа. Нездарма да сённяшняга часу адзінага вызначэння кампазіцыі не існуе. Традыцыйна кампазіцыяй называюць будову мастацкага твора, суаднесенасць усіх яго частак у адзінае цэлае. Ёсць і другое, больш простае вызначэнне: пад кампазіцыяй звычайна разумеюць сінтагматычную арганізаванасць сюжэтных элементаў. Л. Ніро ў кнізе «Семіётыка і мастацкая творчасць» пад кампазіцыяй разумеў «сістэму спалучэння знакаў, элементаў твора» [3, с. 150].

Паспрабуем на канкрэтным прыкладзе паказаць асобныя адметныя бакі кампазіцыі, адзінства структурнай і змястоўнай частак твора. Мы выбралі аповесць Васіля Жушмы «Гарэза». Письменнік нарадзіўся 16 мая 1952 года ў вёсцы Хамічава Іванаўскага раёна. Ён выпускнік факультэта фізічнага выхавання Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А.С. Пушкіна, аддзялення журналістыкі Мінскай ВПШ, адзін з аўтараў калектыўнага зборніка апавяданняў «Папараць-кветка», пераможца шматлікіх літаратурных і журналісцкіх конкурсаў, лаўрэат разнастайных спецыяльных прэмій. Варта адзначыць, што яго творы ўключаны ў праграму сярэдняй школы.

Аповесць «Гарэза» была надрукавана ўпершыню ў пятым нумары часопіса «Малодосць» за 1994 год. У 2011 годзе яна выйшла асобнай кніжкай у выдавецтве

«Літаратура і мастацтва». Да часопіснага варыянта твора была змешчана прадмова Генрыха Далідовіча, у якой ён выказаў сваё захапленне аповесцю: «Гарэза» – вынік больш дзесяці гадоў вандровак па лясах Беларусі... Гэты твор могуць чытаць усе: і самыя пажылыя людзі, і самыя юныя. Дзед можа чытаць, цешыцца характвам усходу і захаду сонца, глытком свежага паветра, бруістай крыніцай, сам можа кожны вечар чытаць па невялікім раздзеле аповесці свайму ўнуку, што яшчэ ходзіць у дзіцячы сад, – той таксама адчуе, што да яго далучаецца штосьці нібы казачнае, узбуджальнае, радаснае, а разам з тым і простае, звычайнае, што ёсць, жыве зусім побач, але чаго мы не бачым, не адчуваем...» [1, с. 86]. Уладзімір Саламаха ў сваёй кнізе «Свет дабрыні» адзначыў, што твор Васіля Жушмы «не падобны ні на які іншы ў нашай літаратуры (маецца на ўвазе з напісанага аб прыродзе)» [5, с. 99].

Ва ўступе да «Гарэзы» аўтар піша: «Мой абвостраны інтарэс выклікаюць усе без выключэння дзікія істоты, але з самага дзяцінства з асаблівай сімпатыяй стаўлюся да вавёрак. У нашых беларускіх лясах іх вельмі многа. Сотні разоў рабіліся яны прадметам маіх назіранняў. Не адзін раз прыходзіла думка напісаць пра вавёрку, расказаць пра яе жыццё, такое няпростое ў свеце дзікай прыроды. Але нешта ўвесь час стрымлівала, не давала ўзяцца за пяро, пакуль не прыйшла ідэя праз лёс адной вавёрачкі паказаць самыя розныя бакі жыцця беларускага лесу» [2, с. 3]. Мы бачым, што твор прысвечаны беларускай прыродзе, найперш беларускаму лесу. З'яўленню аповесці папярэднічала доўгае карпатлівае вывучэнне пісьменнікам прадмета ўласных зацікаўленняў: было зроблена мноства фотаздымкаў, чарнавых накідаў. У прыватнай размове Васіль Пятровіч распавёў, што напачатку ён напісаў некалькі асобных лірычных мініяцюр пра паводзіны вавёрачкі. З цягам часу іх набралася вельмі многа – з'явілася неабходнасць нейкім чынам аб'яднаць іх пад адной вокладкай. Так і атрымалася аповесць. «Але, – як падкрэслівае сам аўтар, – не зусім звычайная, а складзеная з асобных абразкоў-апавяданняў. Знітоўвае іх у адно цэлае пастаянная прысутнасць вавёрачкі» [2, с. 3]. У кампазіцыйным сэнсе аповесць нагадвае своеасаблівы цыкл, складзены з самастойных, ідэйна закончаных абразкоў. У тэорыі літаратуры існуе нават спецыяльны тэрмін, запазычаны з кінематографа, – мантаж. Ён вызначае структурную адметнасць такой кампазіцыі. Пра гэта піша ў сваёй працы «Паэтыка кампазіцыі» Барыс Успенскі: «Таксама, як і ў кіно, у мастацкай літаратуры знаходзіць шырокае выкарыстанне прыём мантажу» [7, с. 5].

Монтаж асобных мініяцюр Васіль Жушма зрабіў не механічна, а на часава-прасторавай аснове: вобраз вавёркі паказаны ў развіцці. Акрамя працэсу яе сталення, пісьменнік малюе сваю гераіню ў пастаянным руху – яна мала калі паказваецца ў стане спакою. Пра гэта сведчыць і выразная назва твора – «Гарэза». Рухавасць жывёлінкі – аснова яе выжывання ў складаным, часта небяспечным свеце прыроды, дзе пастаянна патрэбна клапаціцца пра харчаванне, дзе многа ворагаў, несправядлівасці, дзе бяда можа напаткаць на кожным кроку: «Вялікі ястраб-цецяроўнік ужо некалькі хвілін цярпліва сачыў за сямейкай... Стары і вопытны драпежнік добра ведаў: здабычу можна злавіць, толькі пераадолеўшы гарачку першага жадання. Ястраб свайго дачакаўся. Самая рухавая вавёрка ўскараскалася на верхнюю галіну дуба, паглядала адтуль на сваю вясёлу кампанію.

Узмах крылаў – і яны імгненна выносяць цецяроўніка прама на бездапаможную Гарэзу. Здавалася, што кіпцюры драпежніка ўжо пранізваюць ахвяру. Але рэакцыя вавёркі аказалася яшчэ хутчэйшай, чым атака ястраба. Гарэза проста расслабіла кіпцюры і паляцела ўніз, быццам ветрам яе здзьмухнула з таго сухога сучка» [2, с. 9].

Храналагічная паслядоўнасць развіцця падзей у аповесці сведчыць пра яе прамую кампазіцыю, што садзейнічае палягчэнню ўспрымання сюжэта. Васіль Жушма знарок выбраў менавіта такі шлях апаведу, бо твор адрасуецца найперш

дзіячай аўдыторыі. З улікам узроставых адметнасцяў чытача пісьменнік мяняе ўласную функцыю апавядальніка: то ён вавёрцы перадае сваю ролю, то выступае з пазіцыі спецыяліста-біёлага, то старонняга назіральніка. Развіццё дзеяння, такім чынам, падаецца з некалькіх пунктаў погляду. Як піша Барыс Успенскі, пункт погляду можа разглядацца «ў ідэйна-цэласным плане, у плане прасторава-часавай пазіцыі асобы, якая праводзіць апісанне падзей (гэта значыць фіксацыі яго пазіцыі ў прасторавых і часавых каардынатах), у чыста лінгвістычным сэнсе (параўнаем, напрыклад, такую з’яву, як «няўласна-простая мова»)». Праілюструем выказаную думку некалькімі вытрымкамі з аповесці: «Такі ўжо закон у лясных насельнікаў. Вавёрка наша рабіць інакш проста не магла. Вечны інстынкт кіраваў ёю, падказваў, як трэба паступаць у тым ці іншым жыццёвым выпадку» [2, с. 44]; «Тут варта зазначыць, што драпежнік гэты надзвычай цярплівы, можа трымаць асаду сваёй ахвяры тыдзень, нават болей. Пакуль тая або не загіне ў дупле ад голаду, альбо высунецца з яго і патрапіць у яго кіпцюры» [2, с. 49]; «Вядома, Гарэза не магла ўявіць сабе, што тут здарылася. Яна толькі інстыктыўна ўсведамляла нейкую сувязь паміж гібеллю куніцы і зайкам. Таму паспрабую расказаць пра ўсё я. Тым больш што гісторыі падобныя здараюцца ў лесе рэдка» [2, с. 52]; «Так крыжадзюбы адвучылі вавёрку заглядаць у чужыя гнёзды. Да чаго, дарэчы, яе супляменніцы маюць вялікую ахвоту і нават цягаюць адтуль малых птушанят» [2, с. 78]; «Доўга ў лесе так працягвацца не магло. Вызваляюць участак адны гаспадары, неўзабаве яго займаюць іншыя» [2, с. 78]; «Яна прыгледзелася і толькі зараз заўважыла там жаўтавата-шэрага звера. (Аўтар мог адразу назваць гэтага звера, але далей ён перадае сваю функцыю вавёрцы і ўжо яе вачыма знаёміць чытача з новым героем.) Доўгае і гнутае цела яго выцягнулася на тоўстай каржакаватай галіне, што вострым зломкам тырчэла нізка над снегам. Галава яго круглая, з тупой кароткай мордачкай і вострымі вусамі-пэндзлікамі. Вочы халодныя, аранжавыя. Звер раптоўна ашчэрыўся, у пашчы яго бліснулі вострыя і белыя, нібы снег, іклы.

Зноў навіна. І, як амаль заўсёды, непрыемная. Значыць, зноў трэба хавацца, не забываць пра асцярожнасць» [2, с. 83]; «Цікаўнасць вавёрак вядома ўсім. Не выключэннем была і наша Гарэза. У гэтым чытач не раз пераконваўся, чытаючы дадзеную аповесць. Так і сёння. Гарэза ніяк не магла прапусціць важную навіну – паяўленне ва ўрочышчы чарговага незнаёмца. Трэба ж паглядзець, якія ў яго намеры, што ён будзе тут рабіць. Тым больш што бяспека для яе гарантавана тоўстымі сценамі дупла» [2, с. 83].

Як бачым, пры змяненні пункту погляду змяняецца і псіхалагічная напоўненасць тэксту: там, дзе падаецца звычайная інфармацыя, псіхалагічны і эмацыянальны бакі слабеюць, узмацняецца факталагічная нагрузка. У эпізодах суб’ектызаваных – лірычна-апісальнага і эмацыянальна-напружанага планаў – псіхалагічная нагрузка дамінуе. У гэтых выпадках апісваюцца такія працэсы, якія не могуць быць даступныя назіральніку збоку (але пра якія пабочны назіральнік можа толькі здагадацца, праецыраваць знешнія рысы паводзін героя на свой уласны вопыт). Інакш кажучы, гаворка ідзе пра нейкі ўнутраны (у адносінах да апісваемай асобы) пункт погляду (Б. Успенскі).

У аповесці «Гарэза» праблема аўтара заключалася ў выбары такіх пунктаў погляду, якія б маглі раскрыць псіхалогію паводзін не проста героя, а вавёркі – дзікай жывёлінкі. Васіль Жушма звярнуўся да прыкладаў з класічнай літаратуры, у якой падобныя героі сустракаюцца шматразова. Мы можам прыгадаць творы Рэд’ярда Кіплінга, Фенімора Купера, Джэка Лондана, Міхаіла Прышвіна, Эрнэста Сятон-Томпсана, Віталія Біянкі, Віктара Астаф’ева, Валянціна Распуціна, Віктара Карамазова, Алеся Жука, Алеся Наварыча і многіх іншых. Пісьменніку патрэбна было змяніць свой

пункт погляду такім чынам, каб вачыма вавёркі распавесці яе праўдзівую гісторыю. Гэта, мяркую, было нялёгка. У свой час М. Прышвін сказаў, што ў ім жыве звер. Пасяліць у сабе жывёлінку, пра якую пішаш, – необходимая ўмова для творцы-аніmalіста. У вершы «Маналог вавёркі» Яўгенія Янішчыц выкарыстала вобраз гэтага рухавага звярка для выяўлення ўласнага погляду на жыццё. Пошукі новага, свабоднага свету прывялі ўрэшце лірычную герайню да замкнёна-абмежаванага існавання, штодзённых бясконцых клопатаў, якія мы часта ўвасабляем у выслоўі «круціцца як вавёрка ў коле»:

Вось і мяне, як іншых, прыручылі...
 А я ж сама ірвалася штосілы
 З зялёнага свайго кутка ляснаго,
 Шукала іншы, болей прыгажэйшы,
 Мяняючы пры гэтым процьму дрэў...
 І вось знайшла... адно навекі кола,
 Дзе ў ім кручуся звыкла і нястомна
 І дзень, і ноч; і ноч яшчэ, і дзень... [8, с. 264].

Рэд'ярд Кіплінг у вобразе Рыкі-цікі-таві паказаў адначасна два бакі смелых учынкаў маленькага звярка: з пункту погляду яго самога – прыроднае прызначэнне мангуста знішчаць змеяў, а з пункту погляду яго сяброў жывёл і птушак, а таксама людзей – герайзм, самаахвярнасць у імя выратавання другіх жыццяў. Кіплінг вельмі пераканальна малюе вобраз Рыкі, надзяляе яго чалавечымі здольнасцямі, увасабляе ў ім не толькі спрыт і смеласць, але і сціпласць. Гэта выклікае ў чытача пачуццё сімпатыі да разумнага звярка, выхоўвае любоў да прыроды, павагі да бліжняга. Учынкі героя, яго роздум, унутраныя маналогі, дыялогі з іншымі героямі, аўтарскія ўстаўкі-тлумачэнні ўтвараюць такую кампазіцыйную звязку, якая найлепей спрыяе раскрыццю творчай задумы, рэалізацыі ідэі аўтара. Дзеянне ў творы развіваецца вельмі хутка, напружана, што надае яму эфект займальнасці, выклікае ў чытача захапленне як героямі, так і самім апавяданнем.

Аповесць Васіля Жушмы таксама характарызуецца адзначанымі якасцямі: яна зацягвае чытача ў прыгожы свет прыроды. Беларускі творца паставіў перад сабой намнога большыя задачы: яго цікавіць не адзін эпізод з жыцця героя, а само жыццё ў яго развіцці. Аповесць можа быць выдатным падручнікам для вучняў па спасціжэнні таямніцаў прыроднага свету: Васілю Жушме ўдалося стварыць своеасаблівую кнігу беларускага лесу. Вобразная сістэма аповесці вельмі багатая і разнастайная. Героі твора выклікаюць розныя пачуцці: як сімпатыі, так і антыпатыі – як у жыцці. Слабейшым чытачы спачуваюць, да драпежных ставяцца неадназначна. Жывёльны свет розны, і ён існуе па сваіх законах. Мэта пісьменніка – паказаць яго праўдзіва. У аповесці ёсць многа мініяцюр, у якіх распавядаецца пра драматычныя і нават трагічныя моманты ў жыцці насельнікаў лесу: адны гінуць у няроўнай бойцы з драпежнікамі, другія ад голаду ці холаду. Здавалася б, такія эпізоды непажадана ўключаць у кнігі для дзяцей, але ў гэтым выпадку карціны жывёльнага свету будуць аднабаковымі, неадпаведнымі рэчаіснасці. Пісьменнік па адукацыі педагог і выдатна ведае многія патрабаванні сучаснай дыдактычнай навукі. Падман ці недавыказанасць выхоўваюць у чалавеку пачуцці недаверу, скажонага разумення жыцця. Рэалістычны падыход – дамінантны прынцып адлюстравання прыгод вавёркі Гарэзы. Яна жахаецца многага, што бачыць, перажывае за раннюю смерць маладых жывёлінак, непакоіцца пра ўласны лёс: «Страта сястрычкі зрабіла малых настолькі асцярожнымі, як астатнія дарослыя суродзічы. А ў сэрцах пасяліўся страх. Той самы, які ўсё жыццё суправаджае слабыя істоты ў дзікай прыродзе і які дазваляе ім выжыць, існаваць у складаным і жорсткім свеце» [2, с. 10];

«Жудаснай, халоднай смерцю дыхала цяпер прырода. Нядаўна ў хвойніку бачыла мёртвых каралькоў. Неверагодна схуднелых, маленькіх камячкоў. Учора на яе вачах у палёце замёрзла сінічка. Зляцела з галінкі, узмахнула крыльцамі раз-другі і ўпала на снег каляровай іскрынкай прама ля вавёрчынага дуба. А сённяшняя сцэна зусім паралізавала волю вавёркі. На вадапой да ручая, што адзіны ва ўсёй акрузе не паддаўся чарам марозу, як і раней, бег да вялікай ракі ў апушаных вялікім снегам берагах, прыйшлі казулі. Адна з іх, невялічкая і кволая, нахілілася, каб напіцца вадзіцы, ды і ўпала ў хуткую плынь. Падняцца, выбрацца на сухое месца сіл у яе не хапіла» [2, с. 75].

Аповесць вялікая памерам: разам з ілюстрацыямі яна складае 214 старонак. Але сюжэтная лінія, галоўны кампанент кампазіцыі, адна – гэта гісторыя вавёркі Гарэзы. Кожная маленькая навела – цікавы эпизод знаёмства жывёлінкі з акаляючым светам: «Дзень нараджэння», «Дзяцінства», «Урокі жыцця», «Што такое страх», «Чмель», «Матылькі» і інш. Як бачым, загалюкі простыя і вельмі змястоўныя: яны выразна фармулююць тэму кожнага апавядання. Назва аповесці, і назва кожнага раздзела адыгрываюць важную ролю ў раскрыцці аўтарскай задумкі твора. «Назва – верш верша, – піша Алесь Разанаў у артыкуле «Безназоўны верш Чыквіна». – Яна вылучае і выводзіць у месца паказу, ці самасведчання верша, тое істотнае, што мае месца ў вершы, і, адстароньваючыся ад верша на пэўную семантычную адлегласць, кажа не толькі з ім, а ўжо нешта пра яго. Назва, па сутнасці, знаходзіць верш...» [4, с. 102]. Назвы асобных абразкоў аповесці суаднесены з агульнай назвай твора: яны падпарадкоўваюцца ёй і канкрэтызуюць яе. Вось, напрыклад, першы абразок мае назву «Дзень нараджэння». У кантэксце агульнай назвы «Гарэза» мы разумеем, што расповед пойдзе пра нараджэнне гарэзлівай вавёрачкі. Гэта прамая і відавочная сувязь. Што датычыцца назваў такіх раздзелаў, як «Чмель» ці «Прыход чмыхаў», то яны прамай суаднесены з агульнай назвай аповесці не маюць, але змястоўна з ёю цесна паяднаны: чмель і чмыхі (дзікі) – новыя знаёмыя Гарэзы. Асвойваючы прыродны свет, вавёрачка знаёміцца з яго багатымі праявамі. Кожны абразок – гэта міні-гісторыя са сваім закончаным сюжэтам і цэльнай кампазіцыяй. У тканіне ўсёй аповесці абразок выконвае ролю звяна агульнага ланцуга, які можна разглядаць як самастойнае цэлае і як частку цэлага, гледзячы, якую задачу ставіць перад сабой чытач – пазнаёміцца з асобным абразком ці ўсёй аповесцю. Прачытанне ўсяго твора дасць магчымасць набыць большыя веды па тэме. Знаёмства з часткай аповесці выкліча ў чытачоў жаданне працягваць чытаць твор ці адхіліць яго. Васіль Жушма паклапаціўся якраз пра тое, каб чытанне аповесці прыносіла людзям захапленне ад яе. Першыя водгукі на твор пацвярджаюць гэтую думку: «Васіль Жушма «Гарэзай» даказаў, што ён якраз з тых, хто бачыць і разумее прыроду па-свойму» (Уладзімір Саламаха); «У пісьменніка атрымалася дзівосная гісторыя пра лясных жыхароў і іх ўзаемаадносіны з чалавекам. Перадаць таямнічы свет роднай прыроды пад сілу толькі таму, хто яе вельмі любіць» (Ала Каткавец); «Ад наплыву пачуццяў хацелася абняць высокае неба, якое, шырока распасцёршы цёмна-сіняе крыло з ружовымі пёркамі зорак, застыла над бязмежным Сусветам, закалыханае спакоем заспана-млявай ночы. У безаблічнай цішыні няясна праступалі нерухомыя сілуэты будынкаў, прыдарожных прысадаў...

Усё – як намалюванае. Ад няўлоўнага руху пад нагамі жаласліва войкнула скурчаная ад начнога марозцу трава, нечаканым гукам парушыўшы зачараванне. Але радасць па-ранейшаму пульсавала ў сэрцы...

Падарыла гэтую радасць неспадзяваная сустрэча, якую блаславіў мяне лёс. Гэта была сустрэча са Словам.

Ім, шчодро прапахлым водарам лесу, прагна ўпівалася душа і, як крынічнай вадой у летнюю спякоту, ніяк не магла наталіцца.

Жыватворнае Слова ўвасобілася ў аповесць «Гарэза» (Ірына Саломка).

Слова ў Васіля Жушмы сапраўды адметнае. Яно настаноенае на лясных зёлках, праніклівае і дакладнае, гаючае і смачнае, прапітанае сокам роднай зямлі. Яно чароўны інструмент, які ў руках майстра ажывае, стварае цуды, малое, карыстаючыся словамі В. Бялінскага, «паэтычную рэчаіснасць». У гэтую рэальнасць хочацца ўваходзіць, пражываць побач з героямі, назіраць за іх паводзінамі, адпачываць на іх улонні. Васіль Жушма – віртуозны майстар слова: ён камбінуе іх, эксперыментуе з імі, стварае неалагізмы, уводзіць у тэкст дыялектызмы. Гэта ажыўляе і сам твор, робіць яго цікавым не толькі ў змястоўным, але і эстэтычным сэнсах. Слова надае твору лірычную напоўненасць, выклікае ў чытача асалоду ад сустрэчы з высокім мастацтвам.

Васіль Жушма не надзяляе сваю гераіню здольнасцю гаварыць і разумець чалавечае слова – Гарэза ўспрымае людскую гаворку па-свойму: праз інтанацыю, паводзіны, выраз твару і г.д.: «Дзяўчынкі пра нешта гаварылі. Іх словы даносіліся да вавёркі быццам здалёку. Адно ўсведамляла: цёплы і ласкавы тон дзівочых галасоў. А пяшчотныя іхнія рукі ціхімі дотыкамі, здавалася, аблягчалі пакуты, прыносілі палёгку» [2, с. 201]. Выразна перадае аўтар думкі і пачуцці вавёркі – ён кіруецца ўласным вопытам вывучэння гэтага звярка. Персаніфікаваны вобраз Гарэзы вельмі нагадвае ў гэтым сэнсе створаны Віталем Біянкам вобраз мышаняткі Піка, які перажыў страшнае падарожжа, многа нацярпеўся. Абодва пісьменнікі з сімпатыяй ставяцца да сваіх герояў і жадаюць, каб і чытачы гэтак жа ставіліся да іх. Важнай умовай такіх адносін да герояў-жывёл з'яўляецца, ці павераць чытачы ў іх праўдзівасць. Пісьменнік, часта інтуітыўна адчуваючы гэта, не перанасычвае свае вобразы чалавечымі якасцямі: не пазбаўляючы здольнасці мысліць, ён не надзяляе герояў здольнасцю гаварыць. Магчыма, па гэтай прычыне большасць такіх твораў аўтары называюць не казкамі, а навеламі, апавяданнямі ці аповесцямі.

Гарэза – жывёлінка вельмі дапытлівая. Гэта тлумачыцца найперш яе маладосцю. Вавёрка ўсім цікавіцца і многаму здзіўляецца, але ўспрымае жыццё такім, якім яно ёсць. Спачатку ёю кіруе інстынкт, а потым і прыдбаны вопыт. Яна набывае якасць асэнсоўваць той ці іншы ўчынак, аналізаваць свае дзеянні. Вавёрка, сама прыгожая жывёлінка, умее ацаніць прыгожае, атрымаць ад яго асалоду: «Звяры ёй спадабаліся. Стройныя, прыгожыя постаці, разумны бляск вачэй» [2, с. 63]. Здольная яна адчуць і адваротныя праявы, даць ацэнку непрыгожаму: «Людзі сышліся разам. Такія ціхія і прыстойныя зранку, яны сталі раптам шумлівыя і гаманкія. Весела змотвалі вяроўкі, нешта крычалі. А пасля распалілі касцёр. Нешта смажылі над агнём, нечым бразгаталі. Затым спявалі-гарланілі на ўвесь лес. Гучна так і непрыгожа» [2, с. 72]. Прыгожае, па назіраннях вавёркі, часам здольнае прыносіць вялікія пакуты, нават смерць: «Гэта было прыгожа і злавесна. Прыгожа таму, што ўначы лес блішчэў у святле месяца. Цяжка было нават погляд адвесці ад якой-небудзь сняжынкі-бліскавіцы. Мільярды іх распырсквалі наўкола свае праменьчыкі. Быццам у кожнай схаваны маленькі ліхтарык. Ад зьянення таго іней здаваўся жывой цуда-істотай. Праўда, прыгажосць гэтая з кожным днём радавала Гарэзу ўсё менш і менш. У белых дрэвах-свечках і кустах, у бясхмарных поўднях і месячных вечарах пачала яна ўгадваць нейкія злавесныя прыкметы. Жудаснай, халоднай смерцю дыхала цяпер прырода» [2, с. 75].

Сюжэт аповесці розны па сваёй дынаміцы: то хуткі, то запаволены, то напружаны, то спакойны. Ён часта перанітоўваецца лірычнымі ўстаўкамі, у якіх пісьменнік выступае сапраўдным мастаком-пейзажыстам. Такія адступленні іграюць ролю эмацыянальнага фону, на якім разгортваецца дзеянне. Яны дапамагаюць раскрыць характар галоўнай гераіні, паказаць асаблівасці іншых персанажаў твора. Своеасаблівую ролю ў аповесці выконвае ручай: ён сімвал нескаронасці прыродным нягодам, моцным маразам, крыніца аптымістычнага настрою, гаючая прахалода ў летнюю спякоту, сябра і добры сусед вавёркі: «...Ручай і дапамагаў Гарэзе.

Няскораны марозам, ён быццам маральна падтрымліваў яе ў барацьбе за жыццё, надаваў унутраных сіл» [2, с.75].

Важнай тэмай аповесці з'яўляецца тэма добра і зла. Паняцці гэтыя маюць сацыяльны адценні, дзікая ж прырода жыве па сваіх законах. Але як толькі ў іх умешваецца чалавек, прыродная гармонія часта парушаецца: людзі пачынаюць дэманстраваць уласную сілу. Васіль Жушма, сам вялікі прыхільнік прыроднай некранутасці, прапаведуе дамінанту добра ў гэтых стасунках. На прыкладзе сям'і з вёскі пісьменнік дэманструе вялікую любоў чалавека да свету дзікай прыроды. Аўтар нават не называе людзей па імёнах ці прозвішчах. Яны проста людзі, таксама жывыя стварэнні, якія да братаў сваіх меншых павінны ставіцца адпаведным чынам. Такі матыў аповесці надае ёй вялікі выхаваўчы патэнцыял, таму мы цалкам згодны з тымі чытачамі, якія рэкамендуюць уключыць твор у школьную праграму.

Ірына Саломка ў артыкуле «Слова з водарам лесу», гаворачы пра фінальную частку твора, дзе аўтар «не ставіць фінішную кропку: замест яе таямніча-загадкава раскашуе шматкроп'е», робіць акцэнт на прадуманы аўтарскі прыём, які «сімвалізуе невычэрпнасць, бясконцасць жыцця» [6, с. 11]. З такой думкай нельга не пагадзіцца. Чалавек, якога В. Жушма называе ў аповесці гаспадаром, адпускае вавёрачку ў лес, ва ўлонне яе звыклага жыцця, дзе яна народзіць сабе падобных, выканае сваё прызначэнне і дзе будзе вольнай. А працяг жыцця для вавёрачкі магчымы толькі на волі – у сваім свеце. Алюзія на будучае мацярынства Гарэзы вельмі празрыстая. Яна, такім чынам, тэматычна закальцоўвае развіццё дзеяння ў творы: прыгадаем, што аповесць пачалася з нараджэння жывёлінкі. Пісьменнік таму і ставіць шматкроп'е, што на гэтым заканчвае адзін з жыццёвых цыклаў сваёй гераіні.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Жушма, В. Гарэза / В. Жушма // Маладосць. – 1994. – № 5.
2. Жушма, В. Гарэза / В. Жушма. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2011. – 214 с.
3. Нирё, Л. О значении и композиции произведения / Л. Нирё // Семиотика и художественное творчество. – М. : Худ. лит., 1977.
4. Разанаў, А. З апокрыфа ў канон / А. Разанаў. – Мінск : І.П. Логвінаў, 2010. – 137 с.
5. Саламаха, У. Сусвет дабрыні / У. Саламаха. – Мінск : Маст. літ., 2005.
6. Саломка, І. Слова з водарам лесу / І. Саломка // Народная трыбуна. 2012. – № 7 (1097).
7. Успенский, Б.А. Поэтика композиции / Б.А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2000. – 348 с.
8. Янішчыц, Я. Выбранае / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 351 с.

Senkavec U.A. Compositional Features in the Novel «Gareza» by V. Zhushma

In the article compositional features in the novel «Gareza» by V. Zhushma are considered. The emphasis is on such components as the theme and problem, story, points of view, the character and language.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 11.02. 2012